

(əvvəli ötən sayımızda)

Dünya miqyasında IFAC nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Mühəsibət Təhsili Paneli sabahın mühəsib və auditorlarının hansı bilik və bacarıqlara ehtiyac duyacağını və süni intellektin öyrənmə prosesinin necə təkmilləşdirilməsini araşdırır.

Panelin nəticələri peşəkar qurumlar, o cümlədən IFAC-ın tamhüquqlu üzvü olan Auditorlar Palatası üçün yeni növ mütəxəssisləri cəlb etmək və onları düzgün hazırlamaq baxımından mühüm resurs olacaqdır. Bunu nəzərə alaraq Palata 2026-cı il 26 fevral tarixində Sertifikatlı Fırıldaqçılıq Müfəttişləri Assosiasiyası və Mühəsibət Təhsili üzrə Beynəlxalq Panel tərəfindən təqdim olunan təlim və sertifikatısiya proqramlarında Palatanın mütəxəssislərinin iştirak imkanları ilə bağlı şərtlər, qəbul tələbləri, proqramın məzmunu, tədris formatı, imtahan prosesdurları, ödəniş şərtləri və mümkün institusional əməkdaşlıq mexanizmləri barədə ətraflı məlumatın təqdim olunmasını xahiş etmişdir.

Ölkəmizin süni intellekt Konsepsiyasında bir sıra önəmli işlərin görülməsi zəruri hesab edilmişdir. O cümlədən süni intellekt və məlumat idarəetməsi üçün kadrlar potensialının gücləndirilməsi üzrə təlimlərin təşkili və keçirilməsi, müvafiq təlimçilərin hazırlanması və cəlb edilməsi, dövlət orqanlarının rəhbər heyəti üçün süni intellekt və data təliminin təşkil edilməsi, dövlət qulluqçuları və rəhbər şəxslər üçün süni intellekt və məlumatların idarə edilməsi üzrə təlimlərin keçirilməsi, universitetlərdə və digər təhsil müəssisələrində data elmi və məşin öyrənməsi üzrə ixtisaslaşmış proqramların yaradılması və mövcud proqramların təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Mühəsiblər və auditorlar üçün davamlı öyrənmə çox vacibdir. Peşə sahəsindəki dəyişikliklər son 5 ildə əvvəki iki onilliklərdən daha sürətli baş vermişdir. Gələcək daha intensiv dəyişikliklər vəd edir, bu da davamlı təhsil və bacarıq inkişafına sadiqliyi tələb edir.

Mühəsibətlıq və audit peşəsi əsaslı bir dönüş nöqtəsindədir. Keçmiş praktikaların uğuruna qarşı müxtəlif təhlükələr mövcuddur, amma eyni zamanda, mühəsiblərin və auditorların kapital bazarlarında və geniş biznes mühitində daha təsirli rol oynayan imkanlar təqdim edir. Peşələrimizin gələcəyi bizim əlimizdədir və bu imkanlardan maksimum dərəcədə yararlanmaq bizim öhdəmizdədir.

Beynəlxalq təşkilatların verdikləri proqnozlar da onu göstərir ki, 2035-ci ildən etibarən mühəsiblər və auditorlar sadəcə rəqəmləri analiz edənlər olmayacaqlar – onlar innovatorlar, strateqlər və iqtisadiyyatın gələcəyini formalaşdırən liderlər olacaq. Bu peşə texnologiyanı qəbul edən və maliyyə dünyasında müsbət dəyişikliklər apararaq üçün dinamik, təsirli və mükəffatlandırıcı bir karyera yolu təqdim edir. Gələcək mühəsibətlıq məzunları necə və mütxəssislər üçün parlaq olacaq, amma bu, dəyişiklikləri qəbul etməyi və peşəni yenidən müəyyənləşdirməyi, eyni zamanda peşəmizin quruluşunu qorumağı tələb edəcəkdir.

Hələlik isə mühəsibətlıq və audit üzrə bacarıqlı kadrların çatışmazlığı əksər ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda kəskin hiss olunmaqdadır. Xarici peşəkar qurumlar tərəfindən aparılmış sorğuların aydın olmuşdur ki, 50 faiz respondent bacarıqlı kadrlar çatışmazlığını və bunun yüksək risk yaratdığını hesab edir. Təvsiyə doğuran haldır ki, bu göstərici 2024-2025-ci illər ərzində 7 faiz artmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırıq və göstərişlərini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasında rəqəmsallaşma, süni intellekt və kibertəhlükəsizlik üzrə sədr müavini vəzifəsi yaradılmış, imtahan və ixtisasartırma proqramlarında rəqəmsallaşmaya və süni intellektin tətbiqinə daha geniş yer verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Maliyyə fırıldaqçıları və ƏL/TMM

Bütün dünyada maliyyə cinayətləri çox sürətlə inkişaf edir və maliyyə institutları və tənzimləyicilərdən, habelə maliyyə nəzarəti orqanlarından proaktiv (qabaqlayıcı) və əməkdaşlığa əsaslanan yanaşma tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsallaşma və süni intellektin tətbiqi bu bəşəri problemin həllində müsbət rol oynamaqla yanaşı, həm də ciddi çətinliklər və pozuntulara yol açan fırıldaqçılıq hallarının yenilənməsinə və yayılmasına da şərait yaradır. Bunlara misal olaraq zərərli proqram təminatını, məlumatların saxtalaşdırılmasını, mühəsibətlıq sistemində müdaxilə, bank ödənişlərinin yönləndirilməsi, kommersiya sirlirinin oğurlanmasını, insanın səsinin, üzünün, video görüntüsünün saxtalaşdırılmasını, şirkətlərdə pul, məlumat və qərarların manipu-

yasiyası məqsədlə edilən dələduzluqları və s. göstərmək olar.

Məhz bu səbəblərin təsiri ilə maliyyə cinayəti baş verir, inkişaf edir, yayılır və çox ciddi maliyyə və nüfuz itkilərinə gətirib çıxarır. Lakin nəzərə alsaq ki, bu pozuntu və cinayətləri çox vaxt maliyyə və mühəsibət kitablarına ən yaxın olanlar mühəsiblər və auditorlar aşkar edə bilərlər, onda onların fəaliyyətinin maliyyə cinayətkarlığına qarşı müdafiənin birinci – ön xətti olması aydın olur. Başqa sözlə, mühəsibətlıq və audit düzgün dəyərli tərəfdaş olaraq bu sahədə vacib rol oynaya bilərlər.

Ən təhlükəli hallardan biri də odur ki, maliyyə cinayətləri və fırıldaqçılıq müəllifləri süni intellektin üstünlüklərindən öz xeyirlərinə çox çevik istifadə etməyi də bacarırlar. Ekspertlərin rəyinə, maliyyə peşəkarları, o cümlədən də mühəsibətlıq və audit texnologiyasının sürətli inkişafı ilə ənənəvi metodların üzlaşdığı bir dövrə uyğunlaşmalıdır.

Dünyanın bir sıra dövlətlərində maliyyə fırıldaqçılığı milli təhlükəsizlik təhdidi kimi tanınır. Mübarizə əsasən aşağıdakı cinayət təhdidinə qarşı aparılmalıdır:

1. Səlahiyyətli fırıldaqçılıq: Sosial media və texnologiya vasitəsilə həyata keçirilən fırıldaqçılıq sxemləri;
2. Sanksiyalar və ixrac nəzarətindən yayınma;

3. Qlobal maliyyə sisteminin parçalanmasına, maliyyə cinayətlərinin aşkar edilməsinə və qarşısının alınmasını çətinləşdirən geosiyasi qütbləşmə və münaqişələr;

4. Süni intellektin cinayətkar istifadəsi;

5. Yeraltı bankçılıq və kölgə maliyyə sistemi.

Rəsmi bank sisteminin kənar Hawala şəbəkəsindən kripto əsaslı əməliyyatlara qədər yeraltı bankçılıq metodlarının tənzimləyici çərçivələri və hüquq – mühafizə imkanlarını üstələməsidir.

Bir neçə il bundan əvvəl (2023) 138 ölkədə baş vermiş fırıldaqçılıq arasında maliyyə hesabatı fırıldaqı (maliyyə hesabatlarının məqsədli şəkildə hesabatı hazırlayanların qanunsuz məqsədləri üçün manipulyasiyası) cəmi 5 faiz təşkil etsə də, belə hər bir hadisədə dəyən zərər (766 min dollar) digər fırıldaq növlərindən daha yüksək olmuşdur.

Süni intellektin ikili xarakteri və ondan istifadənin spesifik xüsusiyyətləri onun tətbiqinin etik standartlar əsasında həyata keçirilməsinin zəruriliyini ortaya qoyur.

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə (ƏL/TM) bir çox neqativ hallara və pozuntulara gətirib çıxarır ki, bunlara misal olaraq resursların iqtisadi bulaşmadan yayındırılması, hüququn aliliyinin zəiflədilməsi, şirkətlərin reputasiyasının zəifləməsi, bütövlükdə cəmiyyətin idarəetməyə etimadının aşınması və azaldılmasını və s. göstərmək olar.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasına qarşı kəsərlə mübarizə aparmadan iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və inkişafın sürətləndirilməsi mümkün olmur. İstər qanunsuz yollarla əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılması, istərsə də onunla sıx bağlı olan korruptsiya hər bir ölkənin iqtisadiyyatına böyük ziyan vurmaqla bərabər, əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasına, xarici və daxili mənbələr hesabına investisiyaların cəlb

edilməsinə, sahibkarlığın inkişafına ciddi əngəl törədir və ölkənin maliyyə bazarının dayanıqlılığını sarsıdır.

Sübut olunmuşdur ki, qanunsuz yollarla əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin mümkünlüyü maliyyə hesabətlılığının dürüstlüyündən birbaşa asılıdır. Başqa sözlə, bu sahədə mübarizədə maliyyə hesabatlarının düzgün tərtib edilməsi və onun obyektiv qiymətləndirilməsi, qanunsuz və şübhəli əməliyyatlara nəzarətin təmin edilməsi, maliyyə institutlarının fəaliyyətində zəruri şəffaflığın olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu işdə isə heç şübhəsiz ki, auditin potensialı rol və əhəmiyyəti çox böyükdür. Beynəlxalq təcrübədə məhz müstəqil auditor tərəfindən təsdiqlənmiş maliyyə hesabatılığının mövcudluğu qanunsuz yollarla əldə edilmiş əmlakın leqallaşdırılmasında və korruptsiyaya qarşı mübarizədə preventiv (qabaqlayıcı) xarakterli tədbir kimi dəyərləndirilir.

Təsədüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev qanunsuz gəlirlərin qarşısının alınmasını ən prioritet məsələ kimi dəyərləndirməklə və eyni zamanda, bu sahədə möhkəm qətiyyət nümayiş etdirməklə şəffaflığın yüksəlməsi istiqamətində mübarizənin daha qətiyyətlə aparılmasının zəruriliyini dəfələrlə vurğulamışdır. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki,

Vahid NOVruzov,
Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının sədri, iqtisad elmləri doktoru, professor

Məhkəmə auditi

Maliyyə fırıldaqçılığına qarşı mübarizədə beynəlxalq təcrübədən bəhrələnməyin rolu şübhəsizdir. Fikrimcə, müvafiq qurumlar və peşəkar mütxəssislər “Məhkəmə Mühəsibətlıq və Araşdırma Standartlarının” (FAIS № 330) öyrənilməsinə və tətbiqinə xüsusi fikir verməlidirlər.

Ona görə ki, fırıldaqçılıq törətmək üçün stimullar və təzyiqləri göstərən hadisələr və ya şəraitlərin (motive) və ya onu həyata keçirmək üçün imkan yaradan vəziyyətlərin (opportunity) mahiyyəti məhz bu standartda sistemli və peşəkar səlahiyyətə açıqlanmışdır.

Məhkəmə auditi - maliyyə və mühəsibətlıq məlumatları ilə əlaqəli pozuntuları, fırıldaqçılığı, maliyyə sui-istifadələrini və ya digər qanunsuz hərəkətləri aşkar etməyə yönəlmis xüsusi araşdırma prosesidir. Bu, sübutları tapmaq məqsədilə məlumatların toplanması, analizi və yoxlanmasını əhatə edir və bunlar məhkəmə proseslərində və ya digər hüquqi prosesdurlarda istifadə oluna bilər.

Məhkəmə mühəsiblərinin və auditorların hazırlanması – maliyyə pozuntularını, fırıldaqçılığı və ya digər hüquq pozuntularını aşkar etmək məqsədilə audit yoxlamalarını həyata keçirə biləcək mütxəssislərin hazırlanması vacib bir prosesdir. Məhkəmə mühəsibləri və auditorları (və ya forensik auditorlar) maliyyə saxtakarlıqları, korporativ cinayətlər və ya mühəsibət hesabatının pozulması ilə bağlı araşdırmalarda əsas rol oynayırlar. Onların vəzifəsi, məhkəmə işlərində istifadə oluna biləcək sübutlar toplamaqdır.

Məhkəmə mühəsibləri və auditorları yüksək etik standartlara riayət etməlidirlər. Onlar müstəqil və obyektiv işləməli, xarici təzyiqlərdən asılı olmamalıdırlar və onların nəticələri etibarlı və güvənli olmalıdır. Araşdırmalar üzərində işləyərkən, onların məqsədi ədaləti qorumaq olmalı, hansısa tərəfi (məsələn, müştəri və ya şirkət) dəstəkləmək olmamalıdır.

Müasir texnologiyalar forensik auditdə mühüm rol oynayır. Auditorlar müxtəlif ixtisaslaşmış proqram təminatlarından və alətlərdən istifadə edə bilərlər:

- Böyük verilənlərin təhlili. Böyük verilənlər bazarlarında olan əməliyyatlar və maliyyə qeydlərini sürətlə təhlil etmək üçün xüsusi proqramlar istifadə olunur.
- Fırıldaqçılığın aşkarlanması. Məşin öyrənmə və süni intellekt alqoritmləri istifadə edərək verilənlərdəki şübhəli nümunələri aşkar etmək.
- Rəqəmsal forensika. Kompüterlərdə və bulud saxlama sistemlərində olan faylların və digər rəqəmsal sübutların araşdırılması.

FAIS yalnız maliyyə cinayətlərinin aşkarlanmasına deyil, həm də təşkilatın daxili nəzarət sistemlərini gücləndirmək, riskləri idarə etmək və qanunvericiliyə uyğunluğu təmin etməkdə kömək edir.

Kibertəhlükəsizlik

Bu ilin fevral ayındakı çıxışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev göstərmişdir ki, “kibertəhlükəsizlik üzrə əsas hədəflər müəyyən edilmişdir. Bu sahə kritik sahələrdən biridir...Ona görə də bu sahəyə ciddi diqqət göstərilməlidir”.

Məlumat məxfiliyi və təhlükəsizliyi, audit məqsədi ilə süni intellektdən istifadə zamanı əsas məsələlərdən biridir. Süni intellekt sistemləri çox vaxt düzgün işləmək üçün böyük həcmdə həssas maliyyə məlumatına çıxış tələb edir. Bu məlumatların icazəsiz daxilolma və mümkün pozuntuların qarşısını almaq üçün son dərəcə diqqətlə idarə edilməsi vacibdir. Təşkilatlar süni intellekt texnologiyalarının məlumatların qorunması qaydalarına uyğun olmasını və kifayət qədər təhlükəsizlik tədbirlərinə malik olmasını təmin etməlidirlər.

Bundan əlavə, süni intellektin tətbiqi məlumat sahibliyi və idarəçiliyi ilə bağlı məsələləri yaradır. Təşkilatlar SI tərəfindən yaradılmış məlumatlara kimin çıxışının olduğunu, bu məlumatların necə idarə olunduğunu və paylaşıldığını müəyyən edən aydın standartlar hazırlamalıdırlar. Süni intellekt alətlərinin təsədüfən həssas məlumatları açıqlanmamasını və ya məlumat bütövlüyünü pozmasını təmin etmək etibarən və uyğunluğun qorunması üçün vacibdir. Məhz bu baxımdan kibertəhlükəsizlik sahəsində qanunvericiliyin gücləndirilməsi günün vacib məsələlərindəndir.

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı maliyyə sektorunda yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, cinayətkarlar üçün də əlavə fürsətlər təqdim edir. Kibercinayətlər və məlumat təhlükəsizliyi məsələləri çirklı pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə (ƏL/TMM) sahəsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan kibercinayətlərin növləri, məlumat təhlükəsizliyi prinsipləri, beynəlxalq və milli təcrübə, həmçinin bu sahədə audit və nəzarət mexanizmlərinin araşdırılması zəruridir.

Kibercinayətlər maliyyə sisteminə müxtəlif formalarda özüntü göstərir və ƏL/TMM risklərini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Maliyyə fırıldaqçılığı kredit kartları ilə qanunsuz əməliyyatlar, onlayn bank hesablarına icazəsiz giriş, saxta ödəniş sistemləri və şəxsiyyət məlumatlarının oğurlanması formasında həyata keçirilir. Şifrələmə proqramı hücumları maliyyə institutlarının sistemlərinin bloklanması, fidyə pulunun kriptovalyuta ilə tələbi və məlumatların şifrələnmədən satılması ilə xarakterizə olunur.

Kriptovalyuta cinayətləri qaranlıq veb bazarlarda qanunsuz əməliyyatlar, qarşıdırma və dolandırma xidmətləri, mərkəzləşdirilməmiş maliyyə protokollarından sui-istifadə formasında baş verir. Daxili təhdidlər isə işçilər tərəfindən məlumat satışı, sistemlərə icazəsiz giriş və maliyyə məlumatlarının konar şəxslərə verilməsi kimi hallarla özüntü göstərir.

Əlavə olaraq, kibercinayət və ƏL/TMM riskləri yalnız birbaşa maliyyə institutlarının daxilində deyil, həm də xarici tərəflər vasitəsilə yaranı bilər. Xüsusilə üçüncü tərəf və keçmiş əməkdaşlar potensial risk mənbəyi hesab olunur. Bu qrupun fəaliyyəti FATF və NIST sənədlərində ayrıca vurğulanır, müvafiq nəzarət və monitorinq tədbirlərinin tətbiqi tövsiyə olunur.

2023-cü il üzrə beynəlxalq rəqəmlər kibercinayətlərdən dünya iqtisadiyyatının zərərinin 10,5 trilyon dollar, maliyyə sektorunda kibercinayət hallarının 40 faiz artım, ransomware (fidyə proqramı) hücumlarının orta fidyə məbləğinin 850 min dollar və phishing (fişinq/aldatma) hücumlarının uğur dərəcəsinin 32 faiz təşkil etdiyini göstərir.

Mühəsibətlıq və audit üçün kibertəhlükəsizlik çox vacibdir, çünki onlar tez-tez həssas maliyyə məlumatları ilə işləyirlər. Süni intellekt əsaslı kibertəhlükəsizlik həlləri, real vaxtda təhlükə aşkarlanmasını və qarşısının alınmasını təklif edərək maliyyə məlumatlarının qorunmasını gücləndirir. Bu həllər məlumat sızmalarını, virusları və digər kibertəhlükələr kimi təhdidlərə qarşı texnologiya sistemlərini, şəbəkələri və məlumatları qorumaq üçün hazırlanmış bir sıra alət və strategiyaları əhatə edir.

Tam yəqinliklə demək olar ki, son vaxtlar ölkəmizdə rəqəmsallaşmanın və süni intellektin tətbiqi, habelə kibercinayətkarlığa, habelə maliyyə fırıldaqlarına qarşı mübarizəyə rəvac verən sənədlərin qəbulu və həyata keçirilməsi ölkəmizin bu sahədə də yaxın vaxtlarda nəzərdəcarpacaq uğurlar qazanmasına və beynəlxalq reytinginin yüksəlməsinə zəmin yaradacaqdır.